ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Xaitbayeva Dilnoza Rashidovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti II kurs magistranti

Ilmiy rahbar: **Sattorov Ulug'bek Fayzullayevich**

XORAZM TO‘Y QO‘SHIQLARINING PRAGMATIK VAZIFALARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek xalq og‘zaki ijodining muhim janrlaridan biri bo‘lgan to‘y qo‘shiqlarining pragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda to‘y qo‘shiqlarining faqat estetik hodisa emas, balki ijtimoiy, psixologik, kommunikativ va madaniy vazifalarni bajaruvchi nutqiy birlik ekanligi ilmiy asosda yoritiladi. Pragmatika nuqtayi nazaridan to‘y qo‘shiqlarining marosim ishtirokchilariga ta’siri, ularning kontekstga bog‘liqligi va maqsadga yo‘naltirilganligi ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: to‘y qo‘shiqlari, pragmatika, nutqiy akt, marosim folklori, kommunikativ vazifa, ijtimoiy ta’sir.

Kirish

Folklorshunoslikda to‘y marosimlari bilan bog‘liq og‘zaki ijod namunalarini o‘rganish muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. To‘y qo‘shiqlari xalqning qadimiy urf-odatlari, ijtimoiy qarashlari va estetik didini mujassamlashtirgan marosimiy matnlardir. An’anaviy tadqiqotlarda ushbu qo‘shiqlar ko‘proq janr, poetika va semantik jihatdan tahlil qilingan bo‘lsa, zamonaviy tilshunoslikda ularni pragmatik yondashuv asosida o‘rganish dolzarb masalaga aylanmoqda. Pragmatika til birliklarining real nutqiy vaziyatdagi qo‘llanilishi, ularning maqsadi va tinglovchiga ko‘rsatadigan ta’sirini o‘rganadi. Shu nuqtayi nazardan, to‘y qo‘shiqlari nafaqat estetik zavq bag‘ishlovchi matn, balki muayyan vaziyatda aniq kommunikativ vazifani bajaruvchi nutqiy akt sifatida namoyon bo‘ladi. To‘y qo‘shiqlari marosim folklorining ajralmas qismi bo‘lib, ularning pragmatik mohiyati bir necha omillar bilan belgilanadi: ijro muhiti (to‘y jarayoni), ijrochi va tinglovchi o‘rtasidagi munosabat, qo‘shiqning maqsadi va vazifasi, madaniy va ijtimoiy kontekst. Pragmatik jihatdan to‘y qo‘shiqlari nutqiy akt sifatida qaraladi. Ya’ni ular orqali faqat axborot uzatilmaydi, balki tinglovchilarga psixologik, axloqiy va ijtimoiy ta’sir ko‘rsatiladi. Masalan, kelinni kuzatish jarayonida aytiladigan qo‘shiqlar kelinning ruhiy holatini yumshatish, uni yangi hayotga tayyorlash vazifasini bajaradi. To‘y qo‘shiqlarining asosiy pragmatik vazifalari to‘y qo‘shiqlarining pragmatik mohiyati va nutqiy akt sifatidagi xususiyatlari To‘y qo‘shiqlari o‘zbek marosim folklorining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ular muayyan ijtimoiy-madaniy vaziyatda yuzaga keladi va shu vaziyatga mos nutqiy vazifani bajaradi. Pragmatik yondashuvda bunday qo‘shiqlar matn sifatida emas, balki ijtimoiy muloqot jarayonining faol ishtirokchisi sifatida qaraladi. Ular orqali ijrochi va tinglovchi o‘rtasida muayyan munosabat shakllanadi, marosim ishtirokchilarining xulq-atvori va hissiy holati boshqariladi. Nutqiy akt nazariyasi nuqtayi nazaridan qaralganda, to‘y qo‘shiqlari bir vaqtning o‘zida bir necha aktlarni amalga oshiradi. Masalan, “yor-yor” qo‘shiqlarida axborot berish (kelinning yangi hayotga kirib borishi), hissiy ta’sir ko‘rsatish va ijtimoiy ruxsat berish kabi aktlar uyg‘unlashadi. Bu holat to‘y qo‘shiqlarining pragmatik jihatdan murakkab tuzilishga ega ekanligini ko‘rsatadi. To‘y qo‘shiqlarining eng muhim pragmatik vazifalaridan biri – kommunikativ vazifadir. Ushbu qo‘shiqlar orqali marosim ishtirokchilari o‘rtasida muloqot o‘rnatiladi va mustahkamlanadi. Qo‘shiqlar ko‘pincha murojaat shaklida bo‘lib, aniq adresatga yo‘naltiriladi: kelin, kuyov, ota-ona yoki qarindosh-urug‘larga. Kommunikativ vazifa doirasida to‘y qo‘shiqlari: ijtimoiy munosabatlarni ifodalaydi,marosim ishtirokchilarining rolini belgilaydi,

jamoaning yosh oilaga bo‘lgan munosabatini namoyon etadi. Masalan, kelin salom qo‘shiqlarida kelinning qarindoshlarga ta’zim qilishi orqali hurmat va itoat g‘oyasi kommunikativ tarzda ifodalanadi. Bu jarayonda qo‘shiq nafaqat nutqiy, balki xulqiy modelni ham belgilaydi. Psixologik-ta’sirchan vazifa To‘y qo‘shiqlari kuchli psixologik ta’sirga ega bo‘lib, marosim ishtirokchilarining hissiy holatini boshqarishga xizmat qiladi. To‘y – inson hayotidagi muhim o‘tish davri bo‘lgani sababli, unda quvonch, hayajon, sog‘inch kabi qarama-qarshi hissiyotlar uyg‘unlashadi. To‘y qo‘shiqlari ana shu hissiy holatlarni muvozanatlashtiruvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Masalan, kelinni ota uyidan kuzatish jarayonida aytiladigan qo‘shiqlar kelinning sog‘inchini yumshatish, uni ruhiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, quvonchli ohangdagi qo‘shiqlar marosim muhitini ko‘tarinki ruhda tashkil etishga yordam beradi. Bu holat to‘y qo‘shiqlarining pragmatik jihatdan emotsional boshqaruv vositasi ekanligini ko‘rsatadi. Ijtimoiy-regulyativ vazifa To‘y qo‘shiqlari jamiyatda mavjud ijtimoiy me’yor va qadriyatlarni mustahkamlovchi muhim vositadir. Ushbu qo‘shiqlar orqali yosh oilaga nisbatan kutilayotgan xulq-atvor modellari bilvosita yetkaziladi. Pragmatik jihatdan bu jarayon ijtimoiy regulyatsiya vazifasini bajaradi. Qo‘shiqlarda oilaviy sadoqat, o‘zaro hurmat, ota-onaga ehtirom kabi tushunchalar takroran ta’kidlanadi. Bu esa marosim ishtirokchilarining ongida mazkur qadriyatlarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, kelin va kuyovga qaratilgan pand-nasihat ohangidagi satrlar tarbiyaviy maqsadga yo‘naltirilgan bo‘lib, ularning yangi ijtimoiy rolga moslashuvini osonlashtiradi. Madaniy-identifikatsion vazifa to‘y qo‘shiqlari xalqning milliy madaniyati va tarixiy xotirasini saqlovchi vosita sifatida muhim ahamiyatga ega. Pragmatik nuqtayi nazardan, bu qo‘shiqlar marosim ishtirokchilarida milliy o‘zlikni anglash hissini uyg‘otadi. Qo‘shiqlarda qo‘llaniladigan ramzlar, obrazlar va an’anaviy ifodalar xalq mentaliteti bilan uzviy bog‘liqdir. Mazkur vazifa orqali to‘y qo‘shiqlari madaniy tajribani avloddan avlodga yetkazadi. Marosim jarayonida bu qo‘shiqlarni tinglash va ijro etish orqali yosh avlod milliy urf-odatlar bilan tanishadi va ularni ongli yoki ongsiz ravishda qabul qiladi. Marosimiy-tashkiliy vazifa To‘y qo‘shiqlarining yana bir muhim pragmatik vazifasi – marosimiy-tashkiliy vazifadir. Ushbu qo‘shiqlar marosimning muayyan bosqichlarini belgilab beradi va jarayonning izchil kechishini ta’minlaydi. Masalan, kelinning kirib kelishi, kelin salom yoki kuyov salom kabi jarayonlar aynan qo‘shiq bilan boshlanadi va boshqariladi. Bu jihatdan to‘y qo‘shiqlari marosimda signal funksiyasini bajarib, ishtirokchilarga keyingi harakatlar haqida axborot beradi. Natijada marosim tartibli va an’anaga mos tarzda amalga oshadi. Xulosa To‘y qo‘shiqlari pragmatik jihatdan ko‘p qirrali va murakkab nutqiy hodisa hisoblanadi. Ular nafaqat estetik va badiiy qiymatga ega, balki ijtimoiy, psixologik, madaniy va kommunikativ vazifalarni bajaradi. Pragmatik yondashuv to‘y qo‘shiqlarini marosim kontekstida, real nutqiy vaziyat bilan bog‘liq holda tahlil qilish imkonini beradi. Shu bois, to‘y qo‘shiqlarini o‘rganishda ularning faqat matn tuzilishiga emas, balki tinglovchiga ko‘rsatadigan ta’siri va maqsadga yo‘naltirilganligiga ham alohida e’tibor qaratish zarur.To‘y qo‘shiqlarining pragmatik mohiyati va nutqiy akt sifatidagi xususiyatlari To‘y qo‘shiqlari o‘zbek marosim folklorining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ular muayyan ijtimoiy-madaniy vaziyatda yuzaga keladi va aynan shu vaziyatga mos nutqiy vazifani bajaradi. Pragmatik yondashuvda bunday qo‘shiqlar tayyor matn sifatida emas, balki ijtimoiy muloqot jarayonining faol ishtirokchisi sifatida qaraladi. Ular orqali ijrochi va tinglovchi o‘rtasida ma’lum munosabat shakllanadi, marosim ishtirokchilarining hissiy holati va xulq-atvori boshqariladi.Nutqiy akt nazariyasi nuqtayi nazaridan qaralganda, to‘y qo‘shiqlari bir vaqtning o‘zida bir nechta nutqiy aktlarni amalga oshiradi. Masalan, “yor-yor” qo‘shiqlarida axborot berish (kelinning yangi hayotga kirib borishi), hissiy ta’sir ko‘rsatish hamda ijtimoiy ruxsat va tasdiq aktlari uyg‘unlashadi. Bu holat to‘y qo‘shiqlarining pragmatik jihatdan murakkab va ko‘p qatlamli tuzilishga ega ekanligini ko‘rsatadi. To‘y qo‘shiqlarining asosiy pragmatik vazifalari Kommunikativ vazifaTo‘y qo‘shiqlarining eng muhim pragmatik vazifalaridan biri kommunikativ vazifadir. Ushbu qo‘shiqlar orqali marosim ishtirokchilari o‘rtasida muloqot o‘rnatiladi va mustahkamlanadi. Qo‘shiqlar ko‘pincha murojaat shaklida bo‘lib, aniq adresatga kelin, kuyov, ota-ona yoki qarindosh-urug‘larga yo‘naltiriladi.

Kommunikativ vazifa doirasida to‘y qo‘shiqlari:

ijtimoiy munosabatlarni ifodalaydi;

marosim ishtirokchilarining rolini

belgilaydi jamoaning yosh oilaga bo‘lgan munosabatini namoyon etadi.Masalan, kelin salom qo‘shiqlarida kelinning qarindoshlarga ta’zim qilishi orqali hurmat va itoat g‘oyasi kommunikativ tarzda ifodalanadi. Bu jarayonda qo‘shiq nafaqat nutqiy, balki xulqiy modelni ham belgilaydi. Psixologik-ta’sirchan vazifaTo‘y qo‘shiqlari kuchli psixologik ta’sirga ega bo‘lib, marosim ishtirokchilarining hissiy holatini boshqarishga xizmat qiladi. To‘y inson hayotidagi muhim o‘tish davri bo‘lgani sababli, unda quvonch, hayajon va sog‘inch kabi qarama-qarshi hissiyotlar uyg‘unlashadi. To‘y qo‘shiqlari ana shu hissiy holatlarni muvozanatlashtiruvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi.Xususan, kelinni ota uyidan kuzatish jarayonida aytiladigan qo‘shiqlar kelinning sog‘inchini yumshatish, uni ruhiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash vazifasini bajaradi. Quvonchli ohangdagi qo‘shiqlar esa marosim muhitini ko‘tarinki ruhda tashkil etishga xizmat qiladi. Ijtimoiy-regulyativ vazifaTo‘y qo‘shiqlari jamiyatda mavjud ijtimoiy me’yor va qadriyatlarni mustahkamlovchi muhim vosita hisoblanadi. Ushbu qo‘shiqlar orqali yosh oilaga nisbatan kutilayotgan xulq-atvor modellari bilvosita yetkaziladi. Pragmatik jihatdan bu jarayon ijtimoiy regulyatsiya vazifasini bajaradi.Qo‘shiqlarda oilaviy sadoqat, o‘zaro hurmat, ota-onaga ehtirom kabi tushunchalar takroran ta’kidlanadi. Ayniqsa, kelin va kuyovga qaratilgan pand-nasihat ohangidagi satrlar tarbiyaviy maqsadga yo‘naltirilgan bo‘lib, ularning yangi ijtimoiy rolga moslashuvini osonlashtiradi.Madaniy-identifikatsion vazifaTo‘y qo‘shiqlari xalqning milliy madaniyati va tarixiy xotirasini saqlovchi muhim vosita sifatida alohida ahamiyatga ega. Pragmatik nuqtayi nazardan, bu qo‘shiqlar marosim ishtirokchilarida milliy o‘zlikni anglash hissini uyg‘otadi.Qo‘shiqlarda qo‘llaniladigan ramzlar, obrazlar va an’anaviy ifodalar xalq mentaliteti bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, madaniy tajribani avloddan avlodga yetkazadi. Marosim jarayonida bu qo‘shiqlarni tinglash va ijro etish orqali yosh avlod milliy urf-odatlarni ongli yoki ongsiz ravishda o‘zlashtiradi. Marosimiy-tashkiliy vazifa To‘y qo‘shiqlarining yana bir muhim pragmatik vazifasi — marosimiy-tashkiliy vazifadir. Ushbu qo‘shiqlar marosimning muayyan bosqichlarini belgilab beradi va jarayonning izchil kechishini ta’minlaydi.Masalan, kelinning kirib kelishi, kelin salom yoki kuyov salom kabi jarayonlar aynan qo‘shiq bilan boshlanadi va boshqariladi. Bu jihatdan to‘y qo‘shiqlari marosimda signal funksiyasini bajarib, ishtirokchilarga keyingi harakatlar haqida axborot beradi.

Xulosa

To‘y qo‘shiqlari pragmatik jihatdan ko‘p qirrali va murakkab nutqiy hodisa hisoblanadi. Ular nafaqat estetik va badiiy qiymatga ega, balki ijtimoiy, psixologik, madaniy hamda kommunikativ vazifalarni bajaradi. Pragmatik yondashuv to‘y qo‘shiqlarini marosim kontekstida, real nutqiy vaziyat bilan uzviy bog‘liq holda tahlil qilish imkonini beradi. Shu bois, to‘y qo‘shiqlarini o‘rganishda ularning faqat matn tuzilishiga emas, balki tinglovchiga ko‘rsatadigan ta’siri va maqsadga yo‘naltirilganligiga ham alohida e’tibor qaratish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdurahmonov G‘. O‘zbek folklori poetikasi. — Toshkent: Fan, 1982.
2. Ashirov A. O‘zbek xalq marosimlari va udumlari. — Toshkent: Sharq, 2007.
3. Baxtiyorov B. Xorazm xalq og‘zaki ijodi. — Urganch: Xorazm nashriyoti, 1998.
4. G‘ulomov A. O‘zbek folklori janrlari. — Toshkent: Fan, 1975.
5. Jo‘rayev M. O‘zbek marosim folklori. — Toshkent: O‘zbekiston, 2008.
6. Karimov N. Xorazm folklori va etnografiyasi. — Toshkent: Fan, 2001.

7. Mahmudov N. Til va pragmatika. — Toshkent: Universitet, 2010.
8. Mirzayev T. O‘zbek xalq qo‘shiqlari. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1968.
9. Safarov O. Folklor va pragmatik tahlil masalalari. — Toshkent: Fan, 2015.
10. Searle J. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
11. Yusupov O. O‘zbek tilida nutqiy aktlar nazariyasi. — Toshkent: Fan, 2012.
12. Zohidov P. Xorazm to‘y marosimlari va qo‘shiqlari. — Urganch: UrDU nashriyoti, 2005.
13. Levinson S. Pragmatics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
14. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. — Oxford: Blackwell, 2008.
15. Rahmonov V. Marosim folklorida kommunikativ vazifalar. // *O‘zbek tili va adabiyoti*, 2016, №4.
16. To‘raev H. Xalq og‘zaki ijodida marosim va muloqot. — Toshkent: Sharq, 2014.
17. Austin J. L. How to Do Things with Words. — Oxford: Oxford University Press, 1962.
18. Ismoilov S. Xorazm xalq qo‘shiqlarining badiiy xususiyatlari. — Urganch: Xorazm, 2010.
19. Qodirov M. O‘zbek folklorida ijtimoiy funksiyalar. — Toshkent: Fan, 2009.
20. Umarov A. Marosim folklorida pragmatik yondashuv. // *Filologiya masalalari*, 2018, №2.